

Anno 1980 blijkt er niet veel veranderd te zijn. Uitgezonderd het verdwijnen van de Gronsveltkamers zijn er slechts kleine wijzigingen aan het Refectiehuis, zoals een andere trap, een andere daklijst en het verdwijnen van het poortje naast het huis.

De Fundatie nu

In juni 1978 heeft de gemeente Utrecht de twaalf huisjes en het in 1677 al tot woonhuis verbouwde Refectiehuis van de inmiddels sterk uitgebreide Fundatie Maria van Pallaes aangekocht (afb. 8).

In 1980 werd het Utrechts Monumentenfonds, dat de huisjes opknapte, de nieuwe eigenaar voor het symbolische bedrag van f 1,-. De bewoners betalen nu ook huur. De particuliere armenzorg was allang uitlopend een zaak van de overheid geworden. De jaarlijkse uitkeringen aan de bewoners (sinds 1849 in geld) worden slechts aan nog enkelen gegeven. Een aflopende zaak dus, omdat de gemeente vindt dat de wettelijke sociale voorzieningen van dien aard zijn, dat zij geen arme mensen meer op andere wijze hoeft te onderhouden.

De schilder van de 'Fundatie van Vrouwe Maria van Pallaes', Hendrick Bloemaert

Hendrick Bloemaert leefde van ca 1601 tot 1672. Hij was de oudste zoon uit het tweede huwelijk van de beroemde Utrechtse schilder Abraham Bloemaert met Gerarda de Royendochter. Hij kreeg een deel van zijn opleiding van zijn vader. Na zijn leerperiode maakte hij waarschijnlijk in 1627 de toen gebruikelijke studiereis naar Italië; in dat jaar wordt hij er tenminste vermeld.

Hij is lid geweest van het Utrechtse Lucas-schildersgilde, waarin hij ook verschillende bestuursfuncties bekleedde. Zo was hij in 1655, 1659 en 1660 overman (hoofd) van het gilde.

Hendrick heeft vooral veel bijbelse taferelen geschilderd; dit regentenstuk is uniek in zijn werk.

Misschien kreeg Bloemaert de opdracht vanwege de overeenkomstige geloofsopvattingen van de schilder en Maria van Pallaes.

- Fundatie, rekeningen 1817-1900, 1900-1963, Stads Bew. Archief 1, nr 717, G.A.U.
- Inventaris van de boedel van Maria van Pallaes 1664, Stads Bew. Archief 1, nr 705, G.A.U.
- Protocollen Notaris Gerard Vastert, 1656-1665, Notarissenarchieven der stad Utrecht, G.A.U.
- Protocollen Notaris Willem van Velpen, 1678-1679, Notarissenarchieven der stad Utrecht, G.A.U.
- Testament, wederkeurig, van Mr Hendrick van Schroyesteijn en Maria van Pallaes, 1624 en 1628, Stads Bew. Archief 1, nr 701, G.A.U.

Geraadpleegde en te raadplegen literatuur

- Burema, L., 58 Miljoen Nederlanders en hun voedsel, Utrecht/Antwerpen 1979
- Buurtboek tussen de Grachten, Lange Nieuwstraat, Utrecht 1978
- Carasso-Kok, M., Amsterdam Historisch, Bussum 1975
- Centraal Museum, Catalogus van het Historisch Museum der Stad, Utrecht 1928
- Centraal Museum, Catalogus der schilderijen, Utrecht 1952
- Deursen, A.Th. van, Het kopergeld van de Gouden Eeuw, het dagelijks brood, Assen/Amsterdam 1978
- Graafhuis, A., In en om de Nicolaïkerk, Utrecht 1978
- Graafhuis, A., Ook dit is Utrecht, Utrecht 1962
- Kok, M., Arm in de Gouden Eeuw, Amsterdam 1965
- Lopes Cardozo, R., Hofjes in Nederland, Haarlem 1977

Colofon

Uitgave	: Centraal Museum 1982
Tekst	: Gerianne Offringa en Warner Hidden, in samenwerking met H. Schopping en D.P. Snoep.
Tekst samenvatting scriptie 2de graads geschiedenis Stichting Opleiding Leraren te Utrecht. Exemplaar te raadplegen op het Gemeentelijk Archief Utrecht
Foto's	: A. Hulskamp, Centraal Museum
Vormgeving	: Daan Out
Druk	: Drukkerij Elinkwijk, Utrecht

De Fundatie van Vrouwe Maria van Pallaes, door Hendrick Bloemaert, 1657

Beelden en grepen uit de geschiedenis van Utrecht in de 17de, 18de en 19de eeuw

Het schilderij 'De Fundatie van Vrouwe Maria van Pallaes' is in 1657 door Hendrick Bloemaert (± 1601-1672) geschilderd (afb. 1). Het stelt een uitdeling van voedsel aan armen voor, in opdracht van Maria van Pallaes. Deze armen woonden op haar kosten in de huisjes, die rechts op het schilderij zijn voorgesteld. Het schilderij werd in 1924 door de Fundatie Maria van Pallaes aan het Centraal Museum in bruikleen gegeven (inv. nr 2569). Het is gesigneerd en gedateerd, rechtsonder: Henr. Bloemaert fe//A° 1657 (heeft het gemaakt in 1657).

Liefdadigheid in de 17de eeuw

'... doet wel aan de armen, uw loon is in de hemel...' (Matth. 19:21).

Zorg voor armen en behoeftigen was een christelijke deugd. Het karakter van de particuliere liefdadigheid, met name in de 17de eeuw, werd dan ook mede bepaald door de hoop op beloning in het hiernamaals en op een aureool van barmhartigheid tijdens het leven. Schilderijen in kerken, openbare gebouwen en regentenkamers zinspelen hierop, terwijl begeleidende teksten tot weldadigheid aansporen.

Armenzorg was echter, naast een deugd, ook bittere noodzaak. In de 17de eeuw bestond er op grote schaal armoede en bedelarij. Dit probleem kon, volgens de toenmalige opvattingen van overheid en particulieren, alleen met geld- en voedseluitdelingen en gedwongen tewerkstelling in werkhuizen bestreden worden. Armoede, honger en werkloosheid waren een vast maatschappelijk gegeven, dat jongeren onder ons zich nauwelijks meer kunnen voorstellen.

Het ontstaan van de Fundatie

De rijke Utrechtse weduwe Maria van Pallaes liet in 1651 twaalf huisjes bouwen, bestemd voor armen. Het onderhoud van de huisjes én hun bewoners moest bekostigd worden uit de opbrengsten van bepaalde landerijen en goederen uit haar bezit. Het geheel werd ondergebracht in een stichting, of een fundatie.

In één van de vele testamenten die Maria van Pallaes maakte, legde zij vast dat de Fundatie na haar dood, met uitsluiting van een aantal familieleden, zelfstandig zou voortbestaan onder toezicht en beheer van vier door haar benoemde personen. Dit college van regenten mocht zijn eigen opvolgers aanwijzen. De beheerders moesten het

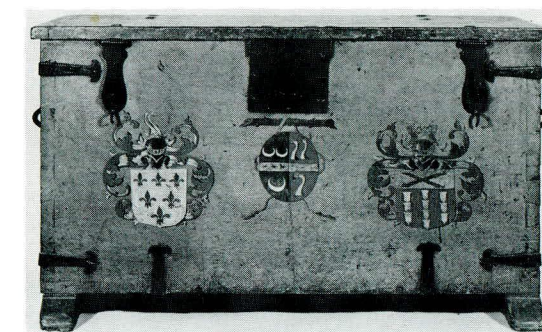

testament van Maria uitvoeren. Dit testament en tal van andere documenten over de verdeling van haar bezittingen zijn bewaard gebleven in het deels nog aanwezige archief van de Fundatie; tegenwoordig in het Utrechtse Gemeentelijk Archief (afb. 2).

De regels van de Fundatie

In de 'Fondatie-brief van XII Cameren' uit 1662 heeft Maria van Pallaes een nadere uitwerking gegeven van de huisregels van de Fundatie. Bij de toewijzing van de huisjes hadden burgers van Utrecht voorrang. Voorwaarde was echter, dat zij geen steun mochten genieten van enige liefdadige instelling (afb. 3).

In ieder huisje moest een echtpaar of twee mannen of vrouwen wonen. Bij overlijden mocht niet hertrouwd worden, anders diende men zijn huisje te verlaten. Deze maatregel gold ook als er sprake was van mishan-

2. Archiefkist van de Fundatie van Pallaes met het wapen van Schroyesteijn-van Pallaes tussen de wapens van twee executeurs van het testament, Everard van Weede en Vincent Stalpert van der Wiele, ca 1660, Utrecht, Centraal Museum

3. Bewoners van de huisjes van de Fundatie van Pallaes (detail)

8. Een van de 'cameren' van de Fundatie, na restauratie

4. Jaarlijks uitgedeelde etenswaren aan de bewoners van de Fundatie, tarwe, boter en kaas (detail)

deling of 'ongeschikt leven'. Deze laatste regel werd kennelijk strikt toegepast, want nog in de 19de eeuw werd één van de armen uit zijn huis gezet wegens veelvuldige dronkenschap. Bij overlijden kwamen alle goederen van de bewoner, zelfs diens kleren, aan de Fundatie. Levensmiddelen, verwarming, kosten bij ziekte en begrafenis kwamen ten laste van de Fundatie.

De uitdeling aan de armen

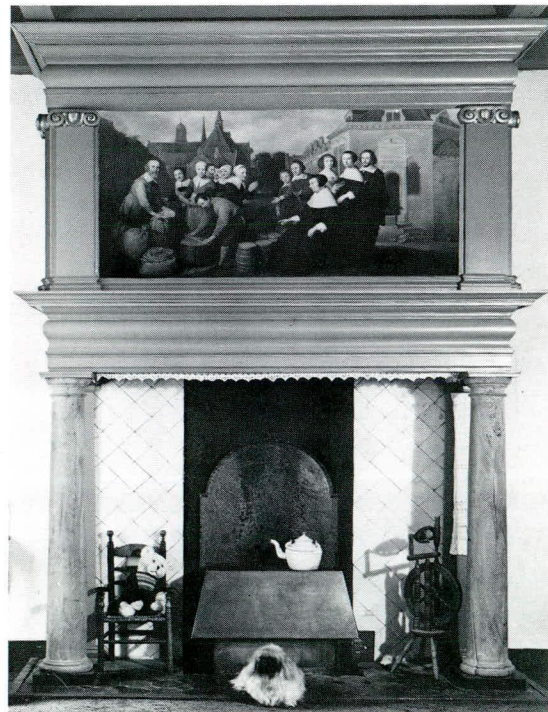
In de 'Fondatie-brief' werd ook de voedseluitdeling aan de armen, zoals op het schilderij is te zien, geregeld: '...aande personen in ieder Camer woonende boven de vrije woninge alle Jaer uitreycken een mudde weyts mit een half vierendeel Meijsche boter. Item vijfften twintigs pont soete melcks kaas en daer toe twintigh sacken Torff. . .' (afb. 4).

Deze etenswaren — zichtbaar op het schilderij (tarwe, boter en kaas) — en brandstof werden de bewoners dus jaarlijks verstrekt. Niet afgebeeld is de turf.

Van enkele landerijen die Maria aan de Fundatie had nagelaten, moesten de pachters hun pachtsom gedeeltelijk in natura betalen, opdat deze voor de uitdeling gebruikt kon worden. Zo moest de pachter van de boerderij op 'Themaet' jaarlijks zes mud zeer goede tarwe leveren. Een ander moest boter bezorgen in 'clijne tonnekens', die ook op het schilderij te zien zijn. De bewoners kregen waarschijnlijk in de kersttijd hun voorraad toebedeeld, want de pachters waren verplicht tegen kerst hun pachtsom in natura te leveren.

De functie van het schilderij

Het schilderij 'De Fundatie van Vrouwe Maria van Pallaes' hing, volgens de boedellijst die na de dood van Maria is gemaakt, boven de schoorsteen van de zogeheten Refectiekamer. Het moet speciaal voor die schoorsteen gemaakt zijn, want de maten komen met de nog steeds bestaande schoorsteenboezem overeen (afb. 5). Maria van Pallaes had de Refectiekamer (oorspronkelijk de naam voor een eetzaal in een klooster) laten bouwen als vergaderruimte en eetzaal voor

de vier beheerders. Ook werden in deze kamer aan de 'huisarmen' de reglementen voorgelezen en het eten uitgedeeld. Bij het ontvangen van de armen zaten de beheerders van de Fundatie aan een lange tafel onder het schilderij. Zo zagen de behoeftigen aan wie ze de goede zorg eigenlijk te danken hadden: aan Maria en haar kinderen, die achter haar op het schilderij staan. Het schilderij was dus eigenlijk een uitbeelding van de stichting van Maria van Pallaes. Het schilderij werd nog tijdens het leven van Maria gemaakt en het is dus waarschijnlijk dat zij zelf de opdracht ertoe heeft gegeven. Zeker weten we dat niet, omdat er vreemd genoeg niets over een opdracht of betaling te vinden is in het verder zo rijke archief. Volgens de spreuk boven de toegang tot de Refectiekamer bekommerde Maria zich overigens eerder om een plaatsje in de hemel dan om wereldlijk aanzien: 'I Maria van Pallaes door liefde Goodts gedreven Heeft doen sy weduw' was van d'Heere Schroyesteyn Dees Cameren gesticht eenich onderhoudt gegeven Niet achtend swerels gonst maer Plaets in chemels Pley'n'

De figuren op het schilderij

Op het schilderij zijn duidelijk twee groepen te onderscheiden. Links bevindt zich een groep die bestaat uit zes huisarmen en twee uitdelers van voedsel (de man die het koren afmeet en de man die de graanzak ophoudt). De korenmeter rolt met zijn strijksok het graan in de korenmaat glad. Het overvloedige wordt op een graanzak opgevangen.

Bij stedelijke verordening van 1654 waren de leden van het korenkopers- en zakken-dragersgilde verplicht 'een ronde strycker of maetstok' te gebruiken tot het 'afstrycken van de mate'. Platte plankjes waren verboden.

Rechts staat de familie van Maria van Pallaes (afb. 6). Het Fundatieboek beschrijft het schilderij als: '...uijtbeeldende de E. Fondatrice met haar vijff overleden kinderen. . .'. Vreemd is het dat Maria volgens de archiefstukken zes kinderen had, haar oudste zoon Johan staat er, evenals haar man Henrick, niet op. Tijdens het maken van het schilderij in 1657 was alleen Maria nog in leven. Haar vijf kinderen heeft Hendrick Bloemaert mogelijk kunnen schilderen aan de hand van hun portretten, die volgens het Fundatieboek ook in de Refectiekamer hingen. Zo was de Refectiekamer ook nog een soort 'memorietafereel' ter nagedachtenis aan de overleden kinderen, een soort 'monument' voor de familie.

De familie Van Pallaes behoorde tot een van de oude, patricische Utrechtse geslachten. Ze woonde daar zeker al sinds de 14de eeuw. Vrijwel alle mannelijke leden hebben binnen Utrecht een belangrijke rol gespeeld. Het familiewapen is nog steeds boven de deuren van de twaalf Cameren te zien.

Maria werd in 1587 geboren. Op 19-jarige leeftijd trouwde ze met een advocaat 'inden Hove Utrecht', Mr Henrick van Schroyesteijn. Ze kregen zes kinderen. Een daarvan werd priester en een ander non. Slechts een trouwde, maar niet voor lange tijd. Na een huwelijk van negen jaar overleed ze, zonder kinderen achter te laten.

Toen Maria in 1651 de huisjes van de Fundatie liet bouwen, waren in totaal vijf van haar kinderen al overleden. Zelf was zij sinds haar 43ste jaar weduwe. Toen het zesde kind non was geworden en daarom niets mocht erven (verbod op goederen in de dode hand), had Maria van Pallaes dus geen directe erfgenamen meer. Misschien dat zij daarom haar geld voor haar zieleheil bestemde, door het aan de armen te besteden.

Maria van Pallaes was een rijke vrouw. Ze bezat veel huizen, waaronder een kapitaal pand op het Oudkerkhof nr 40, het huis waar nu het café van Dikke Dries is gevestigd. Ze overleed op 77-jarige leeftijd, in het jaar 1664, na een maandenlang ziekbed. Haar begrafenis was geheel in overeen-

6. De familie van Maria van Pallaes (detail)

stemming met haar positie. Daarvan getuigen de rekeningen, die bewaard zijn voor de stouwer, het wassen van het kleed, de bakker en voor het gedurende anderhalf uur luiden van de klokken van de parochiekerken.

De omgeving van het gebouw van de Fundatie: toen en nu

De uitdeling op het schilderij speelt zich af op de tegenwoordige kruising Agnietenstraat/Nieuwegracht (afb. 7). Op deze plek zou Hendrick Bloemaert gestaan kunnen hebben, toen hij de schetsen voor het schilderij maakte. Wel verschoof hij nu eens vijf meter naar links en dan eens vijf meter naar rechts. Hij zag het gebeuren als het ware door een groothoeklens. Rechts staan de twaalf huisjes, die door Maria van Pallaes gebouwd werden met daarvoor het Refectiehuis. Aan de linkerkant zien we de Gronsveldkamers (waar later de Fundatie van Renswoude voor in de plaats kwam) en het Agnietenklooster (nu het Centraal Museum). De toren van de Nicolaaskerk is nog juist boven het dak van het Agnietenconvent zichtbaar.

7. De refectiekamer en huisjes van de Fundatie van Pallaes, hoek Nieuwegracht-Agnietenstraat, 1980

5. De 'refectiekamer' in zijn tegenwoordige toestand met het schilderij (tarwe, boter en kaas) — en brandstof werden de bewoners dus jaarlijks verstrekt. Niet afgebeeld is de turf, 1980